

Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas

(1771—1849 m.).

Jurgis Pabrėžas¹⁾ (*Paabrežas*, kaip jisai pats savo pavardę žemaitiškai parašęs paliko botanikos kningos titule) gimė 15 Sausio 1771 m. Pakuršyje apie Linkimus (dabartiniame Telšių pavieta) ir tuo budu, pagal gimimo vietą, buvo Simano Daukanto kaimynas; kilęs iš Žemaitijos bajorų ženklo „Juodvarnis“ (herbu „Slepowron“). Apie jo jaunystę ir žemesnius mokslus žinių neturime. Augštesnius mokslus ėjo garsiaame Vilniaus universite, medicinos fakulte. Kaip galima spėti, universite mokinosi jau nebejaunu vyru budamas, nes užsiliko žinia, kad grįždamas iš Vilniaus namon į vakacijas, prityręs daug kliučių nuo Napoleono armijos (1812 m.). Tais pačiais metais, nepabaigęs gydytojo mokslo, įstojęs Varnių seminarijon.

Pasilikus žinia, kad seminarijoj, priėjęs šv. Augustino išguldymą apie kunigų pareigas, norėjęs apleisti dvasiškąją mokyklą, ir apie tai pasisakęs jos rektoriui; šiam pavykus perkalbėti alumną ir suturėti. Tuo budu Jurgis Pabrėžas, pabaigęs Varnių seminarijos mokslą, tapo Žemaičių vyskupijos kunigu.

¹⁾ Sulygink: „Dirva 1900 m.“; kun. J. K. Šaulys „Draugijos“ № 58.

Turėdamas gerą iškalbą kun. Pabrėžas pragarsėjo savo gražiais pamokslais, kuriuos skelbė po visokius Zemaitijos kampus. Budamas kamendoriumi, Dievo žodį apsakinėdamas aplankęs daug vietų, tarp kitų buvęs patekęs pas Prūsų lietuvius. Paskui prastojęs sveikata, patekęs į Kartinos miestelį (Telšių pav.), kaipo altarista. Bet neilgai trukus iš čia perėjęs į Kretingos vienuolyną, kame ir įstojęs į bernardinų ordoną po Ambroziejaus vardu.

Ir vienuolynan patekęs kun. Pabrėžas neturėjo atilsio; čia bernardinai paskyrė jį mokytoju Kretingos mokyklos, buvusios tuomet po vienuolių priežiūra. Kokiais metais tai įvyko, nežinome, bet 1831 m. kun. Pabrėžas jau mokytojavo. Darbo čia buvo nemaža, kaip galima spėti iš mokinių skaitliaus: vaikų buta ten daugiau kaip 300.

Kun. Pabrėžas buvo čia mokytoju visą laiką, kol valdžia neatėmė tos mokyklos iš vienuolių, ir paskyrė svietiškus mokytojus (1839 m.).

Budamas vienuolyne kun. Pabrėžas darbavosi nevien tik mokykloje, bet sykiu turėjo nemaž darbo su augalais ir žolynais, kuriuos su didžiu išimylėjimu auginė vienuolyno sode. Kasmet nuo gegužio mėnesio, važinėdamas po gimines, pažįstamus ir tolimesnius Zemaitijos, Kuršo ir Paprusio vietas, jisai rupestingai rinkinėjo įvairias įvairiausias žoleles ir „augymes“.

Kaip matyti iš jo raštų ir iš buvusiųjų jo rinkinio liekanų, retesnes žoles jis turėjo gavęs net iš Vilniaus botanikojo sodo ir laikė jas arba sudžiovintas arba auginė klištoriaus daržuose, Budamas dideliu mylėtoju ir žinovu augmenų ir žolių jisai buvo parašęs daug raštų apie botaniką ir gydomasias žolių ypatybes.

Didelis botanikos rankraštis (laikomas dabar Zemaičių Seminarijos bibliotekoje) jau buvęs prirengtas spaudai ir pinigai (1000 holandiškųjų muštinių) paskirti tam tikslui, bet paskubinusi mirtis 30 d. Sausio 1849 m. padarė galą rašytojui ir mažne jo darbams; pinigai pragaišo, o rankraščiai irgi baigia nykti visur išblaškyti.

Kun. Pabrėžas palaidotas senuosiuose Kretingos kapuose; ir dabar po kairei kelelio pusei, beveik pusiaukelyje einant nuo vartų į koplyčią, galima matyti apaugusį žolynais ir žolėmis kapą, ant kurio stovi nedidelis nukaltas iš akmens kryžius su iškaltu lotinišku parašu. Ant vienos pusės parašyta:

ant kitos gi:

15 Jan. 1771 Vixit 79 an. Obiit 30 oct. 1849.

Tą akmeninį kryžių pastatė buvęs gvardijonas Peliksas Rimkevičius.

Kun. Pabrėžo raštai.

Kun. Pabrėžui mirus, su jo paliktais raštais pasielgta neišmintingai: sunaikinta, išdalyta, išmėtyta. Vos tik dalis rankraščių ir žolių rinkinio (herbarium) patekusi į vienuolyno kningyną; kadangi daugiausiai buvo rašyta apie gydymą, kiti raštai tekę vietiniam feldšeriui, nuo šio pateko kitam ir tuo budu eidami per rankas nyko.

Paduodame čia keletą žinių apie kun. Pabrėžo veikalus.

1. Žolių rinkinys, buvęs patalpintas vienuolyno kningyne be tam tikros apsaugos ir su laiku išnykęs. Kiek galima spręsti iš užsilikusiuju žolių, rinkinys buvęs gražiai sutvarkytas, prie kiekvienos žolės pridėta kortelė, ant kurios buvęs pilnas užrašytas lotiniškas vardas su trumpu žolės aprašymu lotiniškai ir lenkiškai. Pridėta ir vietos iš kur žolė gauta.

2. *Dictionarium Botanicum latino samogiticum*. Šis botanikos žodynas turįs 1400 su viršum vardų. Žodyno gale (parašytas žodynas pagal alfabeto) pridėti vardai žolių, žodyne nepaminėtų, bet tas priedas ne visas užsiliko: ar daug paskutinių lapų nuplėšta sunku spėti. Savus nukaltus žodžius autorius vartoja tik veislėms atskirti, pavyzdžiui: *arenaria rubra* — smilčius raudonasis, *arenaria trinervia* — smilčius trigįslinis. Toliau reikia pasakyti, kad rašytojo žinota kur kas daugiau žolių vardų, ne kaip tame žodyne padėta. Liekanose kitų raštų prie tųjų žolių paminėta po du-tris vardus, o žodyne randama tik po vieną, retai du vardu.

3. Rankraštis (144 pusl. in 16° apie ligas be apskrito titulo). Šis rankraštis visas užsiliko; čia plačiai aprašyta penkiuose skyriuose padėjimai: I. Apie slogas plaučių; II. Apie slogas nosės; III. apie slogas kudikių ir vaikų; IV. apie kosulį; V. apie dusulį ir slogas smaugiančiasias. Rankraštis matyt buvo prirengtas spaudai

4. Liekanos rankraščio (4 ark.) kuriame matyti labai plačiai buvo aprašyta, kaip gydyti kokias ligas nurodytomis žolėmis.

5. Straipsnelis apie kraujažolę (žyvatžolę, daugdovinę didesniąją—*chaelidonium maj.*).

6. Perkratimas sauzines, Vilniuj 1849 m. in 12°. Tos kningos vardas įtrauktas į Zem. Sem. bibliotekos katalogą, bet nurodytoje vietoje jos nerasta.

7. Taislius Auguminis (Tayslós Augumyynys), arba Augymių sistėma.

Ambroziejaus Pabrėžo „Botanikos“ rankraštis.

Zemaičių seminarijos bibliotekoje yra laikomas rankraštis veikalo apie botaniką, parašytas Kretingos vienuolio Ambroziejaus Pabrėžo pradžioje XIX amžiaus. Veikalas turi LXI + 980 puslapių smulkaus rašto teksto ir tabelių su 229 piešiniais įvairių kningoje aprašomųjų augymių.

Savo viršais ir visa viršutine išvaizda visas veikalas yra labai panašus į didelį, storą, juosva šiksna apdaryta seną mišiolą (misale Romanum).

Ištisas veikalo titulas originale yra toks:

Zemaitiškas originalas:

Tayslós Augumyynys, kóremy taalpinas augimys ligšiol raastosys teyp muusosys kaip nekórios swet-szaalys só prijungymó obładny prajoowa weykała yrsóraaszima waarduu paprastuju teyp žemaytyszku, kaipo pruusyszku, łastwyszku yr warduu tayslyyniu žemaytyszku só lotiinyškays par kónyga Ambroziejó Paabrėža, bówósiy koznadyjy yr mookitoji Kretingos mokslyniincziy, terciorió z. sz. t. Prączyszkaus, yszdóuts meetusy 1843.

Reiškia.

Taislius Auguminis, kuriame taalpinas augymės ligšiol rastosios taip musosios kaip nekurios swetimėalės su prijungimu plačios įžangos abladnaus prajovo veikalo ir surašymo vardų paprastųjų taip žemaitiškų kaip prusiškų, latviškų ir vardų taislinių (systematiškųjų) žemaitiškų su lotiniškais per kunigą Ambroziejų Pabrėžą, buvusįjį pamokslininką ir mokytoją Kretingos mokykloje terciorių z. š. t. Pranciškaus, išduotas metuose 1843.

Rankraščio skaitymo ir supratimo darbą žymiai palengvina ta aplinkybė, kad autorius visur griežtai prisilaiko tamtikros ortografijos; tą ortografiją (raštumę — r a s z t u n y) autorius, pats sau išradęs, aiškina veikalo įžangos pradžioje tarp kitko ten skaitome:

„Kapp Weykała tón rasziau ne deley Lyitóówyniku (kóryi gał sau tolyi óž móni geresnius pyszorius atrasty), ale dieł tikruju Zemaytiu, pri kóriuó nier myszyny niejoky kałbos lyitóówiszkos: teyp yr kałbó tikray žemaytiszko rupinaus parasziity. Zemaytiu rasztuuny tór sawa iipatingómus, ysz kóriu cze nekórius priweesió“.

Seka taisyklių išdėstymas.

Čia pat įžangoje randame pastabą apie „apsyrykymus tame weykaly wertus pataysiity“ ir autoriaus pasiteisinimą dėl pataisytinųjų klaidų įsiveržimo:

„Kol neįsigavau Taisyklių (Prawidło) tobulų prie rašymo Augminyčios ir kol neantėjau reiškų (ž o d ž i ū, w y r a z y — kun. Šaulio paaiškinimas). privalesnių prie išguldymo iš lotiniško liežuvio į žemaitišką, padariau tame veikale nekurius apsirikimus, kuriuos čia išreiškiu dėlto, kad jei kas norėtu šį raštą į spaustuvinyčią paduoti, tam išnaujo perrašant prigulėtu apsirikimus taip čia privedamus, kaip ir kitus apsilenkusius, pertaisyti. Tiesa, man pačiam reiktu tai padaryti, bet kabindamas jau į metus 73 amžiaus mano, mataus esąs prie to nebsuderąs“.

Atsiminus, kad aštuonioliktam šimtmečiui baigianties autorius jau baigė trečią dešimtį savo amžiaus metų, galima viltis į jo raštus patekus nemaž botanikai brangintinų žemaitiškų r e i š k i ū, žodžių ir vardų iš tos tolimos gadynės, kuomet žemaičių tarmė buvo liusesnė nuo kitų svetimųjų kalbų įtekmės, atskyrus lenkiškąją.

Minėdamas priežastis (destis). paraginusias imtis botanikos rašymo darbo, tarp kitko autorius sako:

„Po surinkimo įvaiskios (originale: i w a y s k i o s; mano nuomone žodis reiškia: ž y m i o s, lenk.—znaczny) augymių (p l a n t a r u m; taip tą žodį kitur verčia autorius) daugybės, antsiskaitydamas variose kningos sugadlyvumą tygi augymių tad prie papuošimo daržų, langų ir altorių, tad prie gelbėjimo sveikatos žmonių ir galvijų, tad suderėjimo ukininkams, amatninkams, daržyvininkams ir malioriams, vienkart minėdamas nekurių augymių ir vodijimus sveikatai žmonių ir gyvulių, dumojau sau: Oi! kaip tai but labai gerai, kad žemaičių ukininkai pažintu ben įvaiskesniasias augymes, o dar ne-abejutingai ale tikrai! tuokart galėtu sugadlyvasias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti, o vodijančiųjų sergėtis.

Ta tatau destis, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčią, kurioj galėtu kiekvienas pramokytas pažinti ir daėti augymes apigardoje savo pašalio augančiasias.

„Bet, ach! kaip tai vargingas daiktas išduoti kokį veikalą tokioj kalboje, kurioje nieks iš Žemaičių ligšiol anie mislyte nepamisljo tame dalyke rašyti. — Čion išpuola man prisipažinti, jog įkritau į duobę, iš kurios nemieruotai trudu buvo beįsiristi. Nes čia, norint išduoti augminyčią, reikėjo dar daugel padidinti mano žolinyčią, čia vėl išpuolė daboti, kad spasabu Taisliaus Augymių (Systema Vegetabilium) nujau rašomuoju parašyčiau, a tuomį spasabu norint rašyti nēr neivieno žodžio liežuvyje žemaitiškame: turėjau tad pirmiaus visus žodžius augminyčinius žemaitiškai išgulditi...“

„Reikėjo pasitiekti tobulų veikalų, labiausiai lotiniškoje kalboje išduotųjų...“

„Prie tų visų vargų reikėjo dar nekurių asabų čiderstvas išturėti, kaipo bučiau niekų darbo ėmęs, kuri kožnas norintysis gali aplam rasti liežuvyje lenkiškame, norint tas liežuvis povisam jau baigias mūsų žemėj.“

Bet vienok maž tokių neprotingų terados, tol daugiau buvo ne tiktai nepeikiančių, ale dar pauginančių (poóginančiu) ant neliovimos nuo pradėto darbo. Daug buvo ir tokių, kurie davinėjo pagalbos“.

Kaip rimtai autorius žiurėta į pradėtąjį darbą ir kaip rupestingai rinkta d a i k t ė (materia) tam veikalui, aišku iš jo paties žodžių. Kalbėdamas (§ 2 įžangos) apie prisiruošimą, reikalingą dėl parašymo k o k i o p a s a u l i o A u g m i n y č i o s, jis rašo:

„Reikia netiktai turėti veikalus tobulus toje daiktėje (materia) parašytus, ale dar apkelianti ir perveizėti vairias vairiausias vietas nevien klajumingas, bet ir kalningas, krumingas, purvingas, šaltiningas, žemda-
gingas, žliogmingas, vandenimis aptvinusias, pelkingas, antgalo ir pačias versmes vos koją įkeliamas, o tai ne vienoj parakvijoje ir pavietoj, ale kiek galint cielame kampe savo pašalio“.

Toliau autorius išreiškia viešos padėkos žodžius visiems savo g l o b ė j a m s, nuo kurių „d a t y r ė s d a u g e l p a g a l b ū“, veikalus sau tiekdamas ir įvairias vietas lankydamas.

Pagalbiniai veikalai:

Pradžioje savo A u g i m i ū r i n k s i n o s autorius besitenkinęs lenkiškaisiais raštais kunigo Kliuko ir Jundzilo.

„Bet po sujėmimo bendrystės su Vilniaus universiteto profesorium Jonu Wolfgangu“, gavęs iš jo „delei geresnio prasišvietimo augininyčios moksle labai tobulą veikalą lotiniškoje kalboje, kurio praminimas“: *Compendium Florae Germaniae Auctore Math. Blutt et Carol Fingerung.*

Kitu du nors mažu, bet labai gražiu veikalu „E n u m e r a t i o p l a n t a r u m V o l h y n i a e, P o d o l i a e e t c. V. S. B e s s e r M. D. ir Monografia Skrzypow przez Voucher z Genewy; tłumaczenie z francuskiego, 1826.

Tuomet autorius išvydęs reikalą isitiecti sau veikalus, išleistus lotiniška kalba „tobuliausių ir visuvėliausių rašytojų, kokiais yra (buvę): *Sprengel C.: Linnei Systema Vegetabilium; — Handbuch zur Erkennung etc. D. H. F. Link. — Species plantarum curante Dr. C. H. Person, Flora Cryptogamica Germaniae Auctore Frid. Guil. Wallothio*“.

Link'o ir Person'o veikalai patekė autoriui per rupesnį kun. Gintilos, infuloto ir kanauninko asesoriaus Justic-Kolegijos, o Walotho Florą įgavęs per rupesnį Simano Daukanto ir Paulauskio.

Čia pat toliau rašo:

„Apar (oprócz) privestųjų, buvo dar ir kitų, kurie palengvino mano vargus prie išdavimo to veikalo: iš kurių visupirmiausia buvo Jomyles-taitė pana Aleksandra Wolfgang, kuri iš auginimo (paogynyma) šlovingiausio tetušio savo augščiaus privestojo, noris man nei truputį nepažįstama ir neprašyta, vienok surinkusi ir išrašiusi vardus senų gadynių pagonišku dievaičių Zemaitinių, teikė man dovanoti, kurias tai vardais yra pramintos nekurius veislės augymių tame veikale.

V e i k a l ų p r i v e d i m e (§ 4) minėjami da šie „veikalai iš kurių susitapnojo „Augminyčia Žemaitinė“:

F r i e d e: Oekonomisch-technische Flora Livland's und Kurland's.

H a g e n: Preussens Flora.

P ł a w s k i: Słownik wyrazów botanicznych.

Neprošalį bus čia paminėjus botaniškas Pabrėžo ekskursijas. Apie tai jis rašo štai ką:

„Apsiveizėjęs jau budamas prigulinčiais veikalais, pradėjau dumoti apie padidinimą Zolinyčias mano, kuri mierna tebibuvo, užverdama savyje aplink tiktai 800 augymių. Trokštadamas tada aną padauginti, turėjau keliauti į vairius vairiausius kampus Zemaičių. O pradėdamas nuo Kretingos pasaulio, kuriame visudaugiausia žuvau rinkdamas augymes sviežias, potam nusidaviau į Palangą, kurią kuotankiausiai lankiau dėl daugybės augymių niekur nematytų o ten atsirandančių. O kaip į Palangą, taip ir kitur nutapti neturėjau losnų ašvienių¹⁾ ir kur nusidaviau, niekad neapsiveizinėčiau penu ...

„Tatgi tuose reikaluose autorius garbina tuos visus, kurie taip iš „kunigalių kaip ir iš ponumenės, bajorų ir ukininkų visur teikė ją meilingai globti“.

„Iš Palangos leidaus į Darbėnus, iš ten į Laukžemį, iškur dasiekiau Šventąją Kuršo gubernijoje. Iš čia į Lenkimus, kur pragumą gavau nukeliauti į R u t s c h a w ą P a u r u p i ir Papą Kuršo pusėj. Toliau vykau į Skuodą, Mosėdį, Šates, Aleksandriją, Salantus, Sateikius, Platelius, Tirkšlius, Zagarę, kur vėleisgi perveizėjau Kuršo parubežį. Iš Zagarės dasiekiau Zarėnus parakvijoje Sakinavo ir Lauksodį pavietoj Upytos. Nusidaviau į parakvijas: Plungės, Kartinos, Garždų, Endrijavo, Veviržėnų, Švėkšnos, Naumiesčio; iš čia dasiekiau ir Pruų pusėj Drangauskinę, Tilžę, Silgalį, kur nekurius augymes, labiausiai Panemuniais radau įvaiskias. Laiku tų mano kelionių daboju kuodidžiausiai nutapti į pakraščius ir paskardžius ežerų, upelių, upių labiausiai tų, kurios yra didžios, kaip tai Minija, Jura plustanti per Zvingius ir Pagramantį, Akmenės, tekančios Kaltinėnų parakvijoje ir įpuolančios į Jurą“.

Rinkdamas augymes, žadamasis patalpinti toje „Augminyčioj“, visur buvęs autorius mielai priimdinėtas ponumenės ir

¹⁾ Orig. ł o o s n u m u a s z w y j n i u t. y. nuosaviu arkliu.

kunigėlių ir ukininkų ir gaudavęs pašalpą savo veikalo reikams. Tarp kitų minėjamas Viežaičių ir kitų valsčių tėvains (d z i e d z i c) Leonardas Wolmeris.

„Po suteikimo daug įvairesnios žolinyčios turėdamas abejojimus apie kurias augymes“, ar tikrai yra tos, už kurias pripažinęs, siuntinęs anas į Vilnių profesoriams Jundzilui ir minėtajam Wolfgangui „dėl perveizėjimo ir pataisymo apsirikimų“.

Apie tųdviejų mokslo vyrų patarnavimą taip rašo:

Tuodu pačiu Jomylistu netiktai teikės pertaisyti mano apsiriksina: Žolinyčioje, ale po kiek sykių galybėmis sėklų svetsalinių augymių (zagraniczne rošline) teikėsi mane apdovanoti; o J. P. Wolfgang pagaliaus ir augymių išdžiuvusių iš apscios savo Žolinyčios daugiau kaip 400 teikės dovanoti.

Turėdamas „savo Žolinyčioj jau riedliva“ sutaikinta, o „reiškius (wyrazy) augminyčinius iš lotyniškosios į žemaitiškąją kalbą pavestus“, émės autorius iš tiesų save spausti —

„ant parašymo Augminyčios žemaitiškame liežuvyje, kuri, norint visados rašėsi vienok per aštuonerius metus tiesėsi (orig. t y i s i e s) kol suvisu metuose 1843 užbaigta tepaliko“.

Be mokslo veikalų kun. A. Pabrėža buvo rašęs ir tikybinio turinio veikalus, kaip antai: „Perkratymas sąžinės“, iš šio veikalo ištraukas apgarsino vyskup. Valančius 1849 m.

Maža to kun. Pabrėžas rašinėjo ir eiles, kurių, pluoštas tapo apskelbtas „Vienybėi Lietuvninkų“ 1890 m. Bet jo eilės neapreiškia jame poetiško talento. Pavyzdžiui privesime jo „Pypkele“ (žiur. priedą).

gi jo žiloje galvoje brangios sėklos išminties sudėtos buvo. Kaip ta smarki vētra užėjo, taip kas metą ateina ligos ant žmonių ir labai tankiai ir mažus ir jaunos ir senus varo į grabą. Tada reikia išmintingai elgtiesi, mažai, ir labai sveikų daiktų pa-valgyti, o jei kuri liga užgauna, kuogreičiausiai bėgti pas iš-mintingą daktarą. Taip gali išsisaugoti nuo matomos smerties. Kitaip darydami virs į grabą, t. y. visi tie, kurie laike piktų ligų apsikraus ašakuota duona, bastučiais (kopustais) žirniais, ropukais, kukuliais, išrukyta mėsa kiauliena. Bukite, vaikai, išmintingi, su smaila nose niekur neklupsite.

Kun. A. Pabrežas.

Pypkelė.

Nėr man didybės, didžių vyresnybės,
Kuriems veltilai teisin jų smarkybes,
Nėr man ponystės ir tuomi niekinu:
Aš savyj linksmas pypkelę kurinu.
Sąžine gryna nekad nenuliusta,
Nebijos ana kad perkunas kilsta.
Nebijaus nieko tabokaitį trindams,
Stoviu sav drąsiai, pypkelę kurindams.
Anas žmogžudys, kursai švietą spaudo,
Dreba girdėdams, kad perkunai šaudo,
Aš žaibams mėtant pats savę stiprinu
Ir pypkę antrą prikimsęs kurinu.
Tam aš neskaugiu pavadžiaus geriausio,
Kurs žemo luomo rand laimę augščiausią.
Lai sav garsinas, aš tuomi niekinu,
Žemai stovėdams pypkelę kurinu.
Nėr man ludnumo, nežinau kas gėda,
Jei man kas užmet, kad tiesą bjaurinu,
Dėkavodamas, Viešpats kad taip rédo;
Aš jam kloniojuos ir pypkę kurinu.
O dumas regiams ant oro išnykstaš
Paduod man mislį, kad bučiau ne piktas,
Prived man aiškiai, jog čia gyvendamas,
Turiu daboti, ką rasiu mirdamas.

